

BONIFACAS STUNDŽIA

Vilniaus universitetas
bonifacas.stundzia@flf.vu.ltJaunosios ir vidurinės kartos lietuvių inteligentų
kirčiavimo polinkiai: bendrumai ir skirtumai

Šiuolaikiniai akcentologai yra atkreipę dėmesį į šnekamosios lietuvių kalbos kirčiavimui būdingus kitimus, nepažeidžiančius kirčiavimo sistemos pagrindų (žr., pvz.: Mikulėnienė 1993; Stundžia, Mikulėnienė 1989; Pakerys 1994; 2002; Stundžia 1995; 2010; 2011a, b; Vitkauskas 2004). Šie kitimai, kurių dalį įteisino ir bendrinės kalbos kodifikuotojai, yra susisteminti šių tezių autoriaus (Stundžia 2013a, b), t. y.

- 1) atstumo tarp kilnojamąjį kirtį galinčių gauti daugiaskiemenio daiktavardžio (dūrinio ar retkarčiais ir priešdėlinio priesagos vedinio) skiemenų trumpėjimas nuo dviejų ar trijų iki vieno skiemens, pvz., *jaunavedys–jáunavedį* 3^{4a} → *jaunavedys–jaunāvedį* 3^b; *papuošalai–pāpuošalus* 3^{4b} → *papuošalai–papuōšalus* 3^b;
- 2) dūrinių kilnojamojo kirčio keitimas pastoviuoju kirčiu, pvz., *akmentašys–ākmentašį* 3^{4b} || *akméntašį* 3^a → *akméntašis* 1;
- 3) afiksų akcentinės dominacijos stiprėjimas, pvz., retos nedominacinės priesagos pereina į dominacines (-*atis*/*-atis* → *-atis*: *jáunatis* 1 → *jaunatis* 3^a, *pilnatis* 1 → *pilnatis* 3^a ir t. t.);
- 4) kirčio vietos kaitos plitimas į balsinių priesagų vedinius, pvz., *visúomeniškas*, -*a* → *visuomēniškas*, -*a* (plg. *visúomenė*);
- 5) priešdėlių akcentinio trauklumo plitimas į tvirtagalius *ia* asmenuotės veiksmažodžius be šaknies dvigarsių kaitos, pvz., *pakeñkia* → *pàkenkia*; *pašauñkia* → *pàšaukia*;
- 6) grupės dviskiemenių veiksmažodžių šaknies priegaidės kitimas, vykstantis dviem kryptimis: a) ' → ~, pvz.: *skėlbtì, skėlbia*, -*é* → *skelbtì, skelbia*, -*é* (ppr. „minkštojo“ *ia* kamieno veiksmažodžiai); b) ~ → ', pvz.: *tòlti, tòlsta, tòlo* → *tólti, tólsta, tólo*; *žiòpso* (*žiopsóti*, -*ójo*) → *ziópso* (*žiopsóti*, -*ójo*) (ppr. „kietųjų“ *a* ir *o* kamienų veiksmažodžiai).

Be išvardytų kitimų, pranešime bus aptarti vardažodžių darinių cirkumfleksinės metatonijos (plg. *bendraamžis* ir *bendraámžis*, *belaisvis* ir *beláisvis*, *čiauduliu* ir *čiaūduliu*) ir antrinių *eR*, *aR* dvigarsių priegaidės (plg. *gėlžbetonis* ir *geľžbetonis*, *dárbdavį* ir *dařbdavį*) nenuoseklumai. Pranešimo tikslas – palyginti jaunosios ir vidurinės kartos inteligentų kirčiavimo kitimus, kurie, preliminariais duomenimis, iš esmės nesiskiria. Pranešimo statistiniai duomenys sukaupti vykdant du Valstybinės lietuvių kalbos komisijos projektus: *Jaunimo kirčiavimo polinkiai: bendrinės kalbos normos ir šnekamosios kalbos kirčiavimo tendencijos* (2011–2013, vadovė Asta Kazlauskienė) ir *Vidurinės kartos inteligentų kirčiavimo polinkiai ir jų santykis su bendrinės kalbos normomis* (2014–2016, vadovas Bonifacas Stundžia).

Rinktinė literatūra

Mikulėnienė Danguolė 1993, Dviskiemenio kamieno darinių kirčiavimas, <i>Kalbos kultūra</i> 65, 72–74, 83–84.	Stundžia Bonifacas 1995, <i>Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema</i> , Vilnius: Vilniaus universitetas.
Pakerys Antanas 1994, <i>Akcentologija 1: Daiktavardis ir būdvardis</i> . Kaunas: Šviesa.	---- 2010, Daugiaskiemenių vardažodžių kilnojamosios kirčiavimo paradigmos raida lietuvių kalboje, <i>Baltistica</i> 45(2), 205–220.
---- 2002, <i>Akcentologija 2: Skaitvardis, įvardis, veiksmažodis, prievieksmis, dalelytė, prielinksnis, jungtukas, jaustukas, ištiktukas</i> . Vilnius: MELI.	---- 2011a, The connection between circumflex and palatalization in Lithuanian word formation, in: <i>Accent Matters. Papers</i>

- on *Balto-Slavic accentology*, ed. by Tijmen Pronk and Rick Derksen, Amsterdam-New York, 333–342 (= *Studies in Slavic and General Linguistics* 37).
- 2011b, Some Remarks on Accentual (Neo)mobility in Lithuanian, in: *From Present to Past and Back. Papers on Baltic and Slavic Accentology*, Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, 188–193 (= *Potsdam Linguistic Investigations* 7).
- 2013a, The latest developments in the accentuation of spoken Lithuanian, in: *The International Workshop on Balto-Slavic Accentology – IWoBA IX. Juraj Dobrila University of Pula, Croatia, 19-21 September 2013. Book of abstracts*, 63–66.
- 2013b, Pagrindiniai šnekamosios kalbos kirčiavimo kitimai, jų intensyvėjimas ir svarba dabartinės kirčiavimo sistemos raidai ir bendrinės kalbos normų kodifikacijai, in: *Jaunimo kirčiavimo polinkiai: bendrinės kalbos normos ir vartosenos tendencijos*: [straipsnių rinkinys] / sudarė Asta Kazlauskienė, VDU, 2013, 19-29 (<http://daukantas.vdu.lt/data/Rinkinys.pdf>)
- , Danguolė Mikulėnienė 1989, Dūrinių kirčiavimo dėsningumai, *Kalbotyra* 40(1), 83–90.
- Vitkauskas Vytautas 2004, Keli žodžiai dėl daiktavardiškųjų dūrinių kirčiavimo, *Kalbos kultūra* 77, 109–111.